

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

VII Yazı

M.Ə.Rəsulzadə hesab edir ki, sosial bərabərlik-müsavat prinsipi-nin mütləq və mücərrəd surətdə tətbiqi də bizi əsil məqsədə çatdırmır. Belə ki, müsavatın mütləq surətdə tətbiqi hüriyyət məfumu ilə təzad təşkil edir. O, yazırdı: "Siyasi hüquqda müsavat mümkün, iqtisadi fəaliyyət xüsusundamüsavat qabili-təsəvvür olsa da, şəxsiyyətlərdəki xüsusiyyətlərin mənən eyni dərəcəyi-təsavüdə görülməsi caiz deyildir. bütün xüsusiyyətləri eyni təzyiq altında əzən "müsavat" həqiqi hüriyyət və fərdi zəkayı əzən bir afət olur. Hakimiyyəti-milliyə prinsipi dəxi surəti-mütləqədə tətbiq olunamaz. Surəti-mütləqədə tətbiq olunacaq hakimiyyəti-milliyə hüriyyəti-şəxsiyyə prinsipi ilə qatı bir təzad təşkil edir. bu, kollektiv naminə icra olunan bir cəbr və istibdaddan ibarət olur ki, bir fərd naminə icra olunan istibdaddan çox da fərqli olmaz".

Rəsulzadəyə görə yeni dövrdə ingilislər arasında ortaya çıxıb fransızlarda inkişaf edən hüriyyət, müsavat liberalizm (siyasi liberalizm, iqtisadi liberalizm və s.) cərəyanının yaranmasına səbəb olmuşdur. Rəsulzadə yazırdı: "Sənai inkişaf dövrünə giren Avropanın 19-cu əsrin ilk yarısında və əqlərə heyret verəcək bir təzad zühur edən tərəqqiyyatında hüriyyət fikri ilə fərdiyyət mədəninin heç şübhəsiz, çox böyük təsiri olmuşdur. Fəqət hüriyyət fikrinin iqtisadiyyata tətbiqi ilə səri surətdə inkişaf edən Avropa sənayesi kiçik sənaye dövrünü atlayaraq böyük sənaye dövrünə keçincə hüriyyəti fikrinin iqtisadi və sənai fəaliyyətinin hər sahəsində faydalı olub olmayacağı düşünülməyə başlanmış, gündəngünə şiddət kəsb edən sinif itilafalarının tənzihi üçün hökumətin iqtisadi fəaliyyət sahəsinə müdaxilə edərək ictimai müvazinəyi təminə məcbur olduğu qənaəti hasil olmuşdur. Daha ziyadə liberalizmin müqabili sosializm məsləki zühur etmişdir".

Rəsulzadəyə görə sosializm meydana çıxana qədər əgər liberal-lar daha çox bütöv cəmiyyəti deyil ayrı-ayrı azad fərdləri müdafiə edirdilərse də, sosialistlər isə tam əksinə azad fərdləri bir kənara qoyub sistematik cəmiyyəti, yeni kollektivliyi əsas kimi görüblər. Üstəlik, sosialistlər iddia ediblər ki, dünyada mövcud olub bütün ədalətsizliklərin, haqsızlıqların əsas səbəbkarı iqtisadi liberalizm və fərdiyyətçilikdir. O, yazırdı: "Liberallar "cəmiyyətə qarşı fərd" şüarını müdafiə edərkən bunlar münhəsirən cəmiyyəti iltizam və kol-

sindədir ki, müasir cəmiyyətin ahəngini təmin edən əsas bulundu. Təsənüdçülük (solidarizm) məsləki rəvac buldu. Təsənüdçülük liberalizm kimi mülkiyyət əsasına hörmət edər, yalnız ona qüdsiyyət payəsini verməz. Cəmiyyətin mənafeyi iqtizadəti zamanlarda mülkiyyət həqqinin təhdidini və dövlətə şü həqqi kullanmaq tərzinin təyini zəruri görür. O, fərdiyyətçiliklə cəmiyyətçiliyin arasına təlif edər. bu gün demokrasi məsləkləri arasındakı hakim cərəyan da budur: təsənüdçülükdür. Demək ki, dünki liberalizm əsası üzərinə qaim olan demokrasi fikri bu gün solidarizm (təsənüdçülük) sistemine doğru getməkdədir. Fransa inqilabı əsnasında hakim olan demokrasi fikri fərdin hökumətə qarşı hüriyyətini təmin etmək hədəfinə mütəvəccəh idi;

sək, hüquqi hüriyyətin də yalnız bu sayədə ahəngdar bir mənzumə təşkil edəcəyini həməni hiss edəriz. Şöylə ki, hər hansı cəbhədən baxarsaq, demokrasi ilə hüququ arasında sız və çox səmimi bir əlaqə buluruz. Demokrasiyə bəhs edən bir müəllif deyir ki: "İctimai təşəkküldə hüququn realizasyonunu təmin edən yeganə imkan sahəsi demokrasiyədir. Hüququn hakimiyyəti və istiqlalı demokrasi yolunun rəhbər yıldızıdır. Digər hökumət sistemlərindən demokrasi bununla ayrılıyor ki, onun üçün hüquq xaricində bir hökumət təşkil qeyri-qabil təsəvvürdür. Hökumətin təşkililə hüququn müdafiəsi – demokrasi üçün – iki ayrı şey deyil, yalnız bir şeydir". Demokrasi ilə hüquq – çox mərifətli bir tərifi görə - bir sikkənin iki üzüdür. Hüququn gələcəyi ol-

cəmiyyətin hüququ, onun milli varlığı da qorunmalıdır. Bu baxımdan demokratik dövlətlərdə yalnız fərdin hüquqları düşünülməməli, eyni zamanda ayrı-ayrı fərdlərdən təmsil olunan cəmiyyətin bütünlüyünü də nəzərə almaq lazımdır. Bu baxımdan fərdiyyətçilik və liberalizm dövründən sonra ortaya çıxan zümrə təşəkkülləri, məslək təbəqələri məsələsinə hüquqi müstəvidə yanaşmaq vacibdir. Rəsulzadənin fikrincə, əslində 20-ci əsrin əvvəllərində yalnız ifrat cəmiyyətçiliyin deyil, eyni zamanda Avropada parlamentarizmin böhrana düşməsinə də, liberalizmin doğurduğu zümrə təşəkkülləri, yeni sosial təbəqələşmə mühüm rol oynamışdır. O, yazırdı: "Müasir dünyaya iqtisadiyyatdakı fərdiyyət və liberalizm dövrünü atlayaraq zümrə təşəkkülləri və məslək təəzzüvləri dövrünə girincə məsələ dəyişdi. İctimai hüquq tələqqisi qüvvətləndikcə sadə fərdi hüquqi təmsil surətilə təşəkkül edən parlamentarizm, müasir demokrasi məzrufinin təbii bir zərfi olmaq xassəsini qaib etdi. İnkişaf tələqqisi nisbətində artan iş bölümü nəticəsində mövcudiyət peyda edən min cür iqtisadi və ictimai zümrə təşəkkülləri siyasi həyatda sadə bir fərd surətilə təmsil edilməyi kafi görmədlər. fərdi təmsil ilə bərabər, ictimai təmsil əsası da təbii olmalı idi. Yoxsa, sadə fərdi təmsil ilə təşəkkül edən parlamentar mütəvəccəh müasir cəmiyyətin çox müəzzil və kərfət ehtiyacını anlamaqdan və təmin etməkdən aciz qalacaqlardı. Hərbi-umumidən sonra şahidi olduğumuz ictimai böhranların yeganə mənası budur. Sif fərdi təmsil üzərinə müəssəs olan rəsmi demokrasi-nin zərfini təşkil edən "parlamentarizm" ilə həqiqi demokrasiyə təşkil edən ictimai zümrələr və bunlara məxsus iqtisadi mənfəətlər arasında dərin bir uyğunsuzluq vardır. Demokrasi məzrufi böyümüş, genişləmiş, məfumi təkamül etmiş və bu təkamül kəndi ifadəsinə hüquq məfhumunun yeni tələqqisində bulmuşdur; demək ki, demokrasi məzrufi həm maddətən, həm də mənən böyümüşdür; halbuki zər fərdi nisbətədə böyüməmiş, əski şəkildə qalmışdır. Bundan dolayıdır ki, biz böyük bir "böhran"a şahid oluruq. Fəqət bu böhran demokrasi-nin deyil, parlamentarizmin, mənənin deyil, şəklindir".

Beləliklə, Rəsulzadə belə bir fikrə gəlirdi ki, individualizm (fərdiyyətçilik) və universalizm (külliyət) arasındakı məsələdə ən doğru yol təsənüdçülükə, ya da həmrəylikə bağlıdır. Çünki yalnız solidarizmde həm fərdin, həm də ümuminin maraqlarına cavab vermək mümkündür. Eyni zamanda, milli təsənüdçülükədə sosial məsələ ilə milli məsələ arasında uzlaşdırma da mümkündür. Rəsulzadəyə görə məmləkəti əcnəbi düşmənin qarlı istilası altında inləyən millətin fərdi heç bir zaman inqilabi sosializmin arxasında getməz. O, yazırdı: "Bizcə hər cür islahatı rədd edən əski qafalı mütəvəccəh milli vəhdət, milli inkişaf və milli istiqlal üçün müzür okluqlar kimi, milli vəhdət və bu vəhdəti təşkil edən sifniflərin arasında təsənüd və müsahibəni inkar ilə sinif mücadiləsinə atəşləyən kommunistlər də eyni dərəcədə müzürdür. Biz hər cür sinif diktatorluğunun əleyhindeyiz. Hədəfimiz millətin vəhdəti, istiqlalı və hüriyyətidir. Bizi bu hədəfə doğru götürən vasitə isə gələcəyi heç də şübhə doğurmayan təsənüdçü demokrasi məfkuresidir!"

Məmməd Əmin Rəsulzadənin yaradıcılığında türkcülük, azərbaycançılıq və milli həmrəylik

lektivizmi tərviç ediyolar. Hal-hazırda Rusiyadan başqa, kollektivizmi tətbiq təcrübəsini icra edən bir məmləkət yoxsa da, ictimai və iqtisadi münasibətləri tənziç üçün fərdi hüriyyəti təhdid edən hökumət tədbirlərinin Avropada və Amerika məmləkətlərinin çoxunda itlixaz olduğunu iləridə bütün təfsilatı ilə görəcəyiz. Bu gün hüriyyəti-şəxsiyyə və mülkiyyət prinsiplərinə qiymət verməklə bərabər, bilxassə iqtisadi fəaliyyətdə fərdiyyətçiliklə cəmiyyət-

müasir demokrasi zehniyyəti isə yalnız fərdi deyil, zümrəvi mənfəətlərin təminini düşünmək məcburiyyətindədir".

Rəsulzadəyə görə, fərdi hüriyyətin mütləq şəkli ilə ictimai hakimiyyətin mütləqiyəti arasında təsənüdçülük-həmrəylik ən doğru yoldur, çünki solidarizmde həm fərdin azadlıqları, həm də siniflərin istəkləri demokratiyaya, hüquq çərçivəsində nəzərə alınır. Bu baxımdan da, təsənüdçülük yalnız demokratik quruluş-

Rəsulzadənin fikrincə, əslində 20-ci əsrin əvvəllərində yalnız ifrat cəmiyyətçiliyin deyil, eyni zamanda Avropada parlamentarizmin böhrana düşməsinə də, liberalizmin doğurduğu zümrə təşəkkülləri, yeni sosial təbəqələşmə mühüm rol oynamışdır. O, yazırdı: "Müasir dünya iqtisadiyyatdakı fərdiyyət və liberalizm dövrünü atlayaraq zümrə təşəkkülləri və məslək təəzzüvləri dövrünə girincə məsələ dəyişdi. İctimai hüquq tələqqisi qüvvətləndikcə sadə fərdi hüquqi təmsil surətilə təşəkkül edən parlamentarizm, müasir demokrasi məzrufinin təbii bir zərfi olmaq xassəsini qaib etdi. İnkişaf tələqqisi nisbətində artan iş bölümü nəticəsində mövcudiyət peyda edən min cür iqtisadi və ictimai zümrə təşəkkülləri siyasi həyatda sadə bir fərd surətilə təmsil edilməyi kafi görmədlər. fərdi təmsil ilə bərabər, ictimai təmsil əsası da tətbiq olunmalı idi

çiliyi təlif və tərkib edən təsənüdçülük nəzəriyyəsi xeyli dərəcədə qüvvətlənmişdir".

Mütəfəkkirin fikrincə, sosialist cərəyanlara liberalist məsləklər arasında qalan demokratiyanın bundan çıxış yolu kimi yeni bir təlim ortaya qoyması lazım gəlirdi. Çünki hər iki cərəyan arasında müsbət cəhətlərlə yanaşı neqativ xüsusiyyətlər olduğu üçün, yeni bir məsləkin ortaya çıxmasına inanların görüşü də var idi. Rəsulzadə yazırdı: "Bu görüş sayə-

da, hüquqi dövletdə gerçəkləşə bilər. Başqa sözlə, qeyri-demokratik, yeni avtoritar, totalitar, hərbi diktatura, teokratik kimi quruluşlarda həmrəylik-solidarizm mümkün deyildir. O, yazırdı: "Siyasi relativizm"ə təhəmmül etməyən hər hansı sistemdə təsənüdçülüyün bu xüsusiyyətləri (yeni fərdin azadlığını və siniflərin istəklərini bərabər şəkildə gerçəkləşdirməsi – F.Ə.) bütün qüvvətilə inkişaf etməkdən məhrumdur. İqtisadiyyat sahəsindən siyasət sahəsinə keçər-

böyük fabrikaya bu prinsip hələ də hökməndir. Hüquq tələqqisindəki bugünkü məxsus inkişafın gösə aldığı istiqamət işte budur. Fərdi hüququn hər cəhətdə ictimai hüquqa təbə olmasıdır".

Rəsulzadəyə görə demokratiyaya hər şeydən əvvəl müəyyən bir fikri mənzuməsidir ki, burada fərdin hüquqları, azadlıqları nəzərə alınmaqla

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur